

Helleristningene i Alta i et nordlig perspektiv. Kronologi og symbolisme

Dette innlegget er en diskusjon om betydningen av at endringer i helleristningers form og innhold er tillnærmelesvis samtidig med endringer i andre kulturelle aspekt som for eksempel materiell kultur, mellom ca. 4000 f.Kr.f. og Kr.f. i nord-Skandinavia og delvis det nordligste Russland. (Alle f.Kr.f. dateringene er i kalendriske år). Diskusjonen tar som utgangspunkt de kronologiske resultater fra analysen av helleristningene i Alta, Finnmark. I så måte blir Alta å betrakte som et senter mens resten av Skandinavia blir periferi. Innlegget er delt i tre deler.

- 1) Den kronologiske analysen av helleristningene i Alta og forholdet til kulturelle endringer i det nordligste Norge.
- 2) Kronologien av helleristningene i Alta sett i forhold til resten av Nord-Skandinavia og det nordligste Russland.
- 3) Diskusjon omkring betydningen av forholdet mellom endringer i helleristninger og andre aspekter av forhistoriske kulturer.

I denne diskusjonen blir helleristninger betraktet som en form for kommunikasjon mellom mennesker, mennesker og det overnaturlige, og som informativ om denne kommunikasjonen, og om tro og ritualer.

Altahelleristningenes kronologi er basert på en statistisk analyse av helleristningene klassifisert etter morfologi. Likheter vurderes etter morfologiske trekk. Analysen omfatter 1400 figurer fordelt på 9 klasser, mennesker, båter, mønster, objekter, rein og elg, andre terrestriske dyr, fugl og marine fauna, i alt 93 typer fordelt på 17 enheter (Helskog nd.a). Sett ut i fra korrespondanseanalyse er der minst fire klare grupperinger av feltene og typer av ristninger. Gruppene er i hovedtrekk de samme som er gitt av det inntrykket jeg har fått ved en ren visuell studie av ristningene. Et plott av feltene i forhold til den Holocene strandforskyvningskurven har vist at gruppene er bundet til forskjellige høyder over havet. Ut i fra det enkle argument at helleristningene hverken kan være eldre enn strandlinjen ved feltene eller yngre enn de laverelignede feltene, eksisterer det et forholdsvis godt grunnlag til å konstruere et kronologisk rammeverk. (Fig. 1) Et tilsvarende forhold som for enhetene (feltene) gjelder også for figurtypene skjønt forholdet er ikke like enhetlig. Enkelte figurtyper og da spesielt enkelte enlinjete strekfigurene ble laget gjennom de ca. 4000 år som ristningene omfatter. I tillegg må det presiseres at der også er kontinuitet i hvilke klasser av figurer som er avbildet gjennom tid (Fig. 2) (Helskog nd.b). Dog som helhet tyder materialet både på at der var markerte endringer i figurer mellom de forskjellige grupperingene av felt, og at endringene er tidsbestemt. Disse endringene, inndelt i fire faser, er tillnærmelesvis samtidig med forandringer i den forhistoriske bosetninga i Nord-Norge og da spesielt Finnmark. Hele ristningskronologien begynner og slutter omtrent samtidig med Yngre Steinalder. Fasene er omtrent samtidig med den generelle fase inndelingen for Finnmarks Yngre Steinalder som er basert på teknologiske og morfologiske kriterier samt 14C dateringer

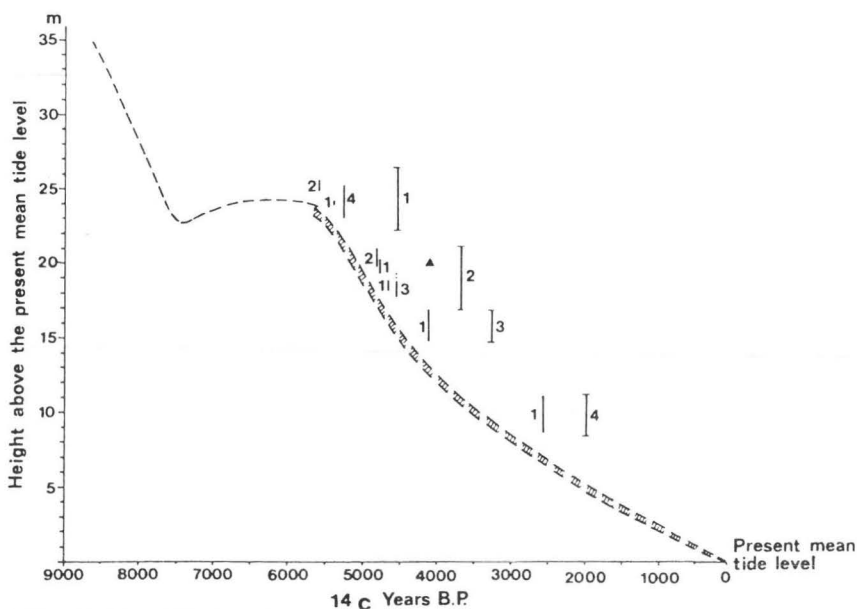

Fig. 1. Feltenes alder sett ut i fra den Holocene strandforysnyingskurven. I = felt, små tall angir antall felt på samme høyde over havet. I = Kronologiske faser. I kalendriske år er dateringene: Fase 1: 4200—3600 f.Kr.f, fase 2: 3600—2700 f.Kr.f, fase 3: 2700—1700 f.Kr.f, fase 4A: 1700—1100 f.Kr.f, Fase 4B: 1100—500 f.Kr.f.

og strandforysnyinger. Som konklusjon (Helskog nd.a.) har det blitt foreslått at forandringene i helleristningene er en del av minst seks relativt omfattende kulturelle endringer i Nord-Norge. Det vil si at det i tillegg de tradisjonelle tre store endringene forbundet med hugde helleristninger i Nord-Norge, nemlig begynnelsen av helleristningstradisjonen i Steinaldere, innflytelsen fra sør Skandinaviske Bronsealder samfunn, og slutten av helleristningstradisjonen sent i siste årtusen f.Kr.f. (Gjessing 1936, 1945; Simonsen 1978, 1979: 479—480), var ytterligere tre endringer (Fig. 3). Den tredje fasen fra ca. 2700 til 1700 f.Kr.f. kan for eksempel være influert av ritualer og religion forbundet med jordbruk. Jordbruk, dyrking av bygg, synes å være introdusert til sørlige halvdel av nordnorge i løpet av tredje årtusen f.Kr.f. (Hultgren, Johansen & Lie 1985; Vorren 1983) skjønt det er intet som tyder på at slik dyrking var praktisert i Altafjorden på denne tiden. Den religiøse stabilitet som synes å være tillagt de nordnorske veidesamfunn var dog kanskje mindre enn tidligere antatt. Det vil si, I tillegg til morfologiske, teknologiske og sosiale forandringer kan det også ha vært ideologiske (religiøse) endringer, en form for endring som til nå synes å ha vært forbundet med innflytelsen fra sørsandinaviske jordbruksamfunn i tidlig Bronsealder eller senere (Simonsen 1979: 472).

Den lokale kronologien i Alta er enestående i sitt slag og kan derfor være et verdifullt hjelpemiddel for å diskutere tidmessige og kulturelle forhold over et større område og dermed øke vår forståelse av både bruk og betydning av helleristninger (og malninger) som tegn og symboler i kommunikasjon mellom mennesker og mennesker og det "overnaturlige". Hensikten med den påfølgende analysen er å diskutere noen muligheter og ideer. Diskusjonen er tredelt.

Den første delen er basert på den etter hvert vanlige antagelsen at likheter i form (stil) gir likheter i alder. Som sådan, eksisterer og endrer form seg samtidig over store om-

CALENDRIC
YEARS B.C.

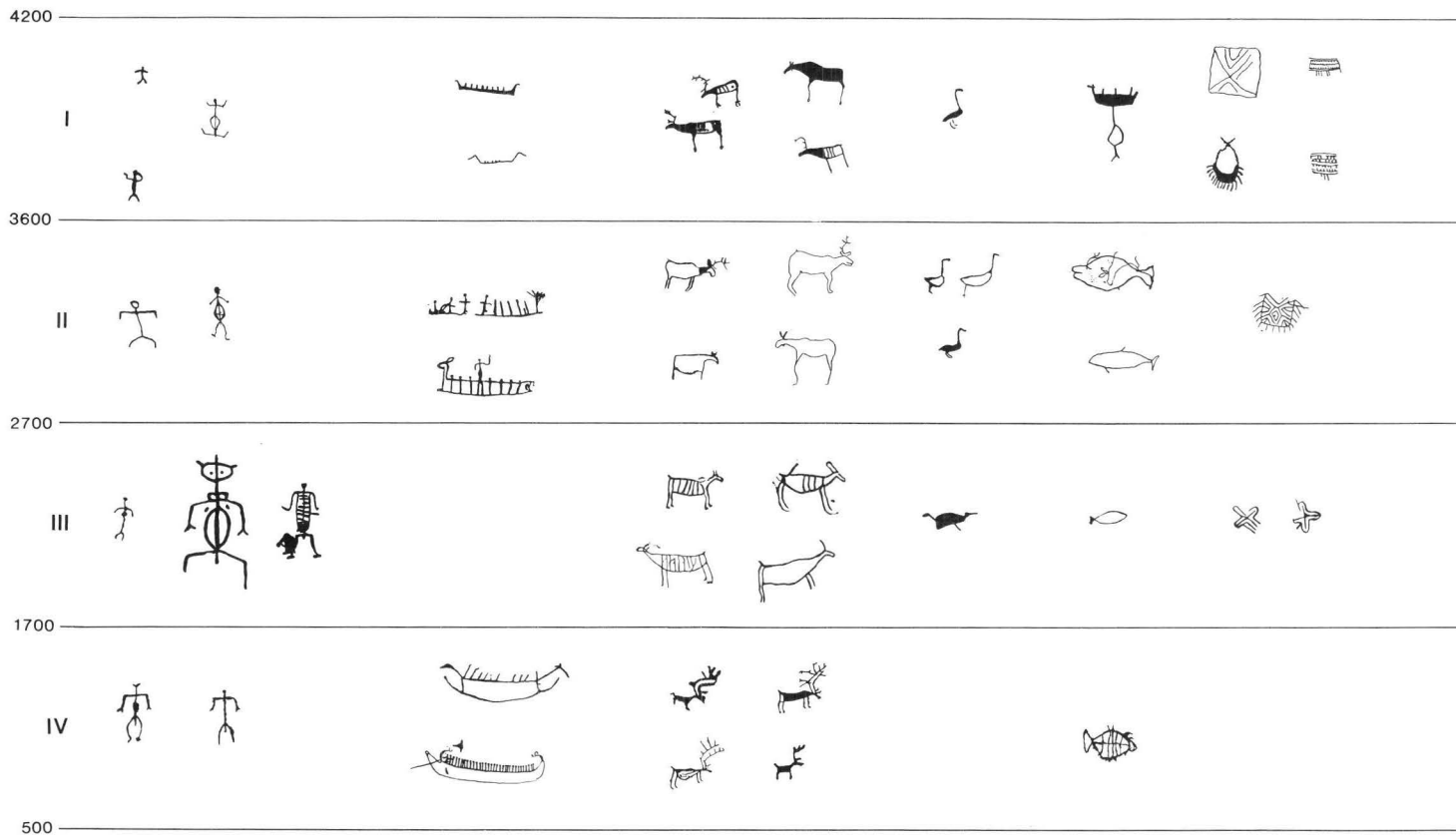

Fig. 2. Hovedtendensene i endringene av forskjellige figurtyper.

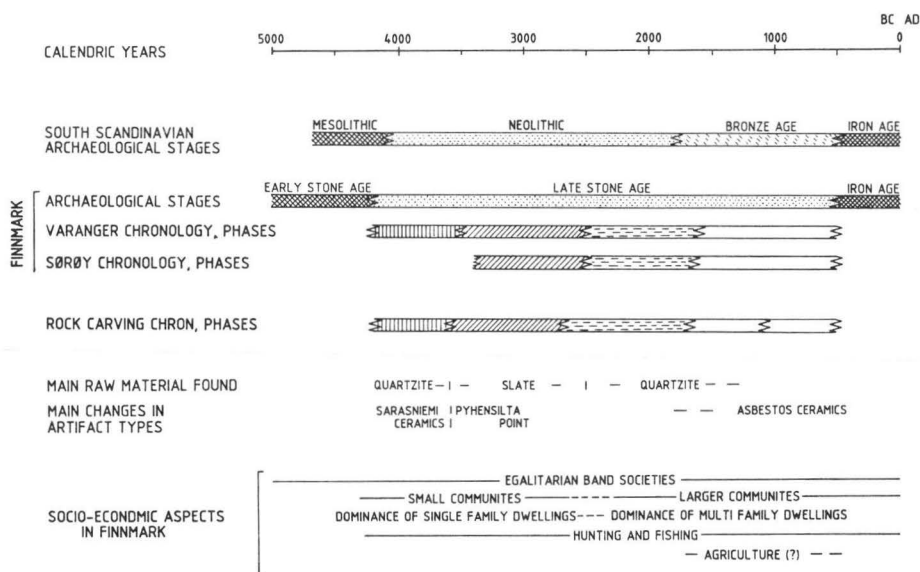

Fig. 3. Forholdet mellom helleristningskronologien og den generelle kulturutviklingen i Nord-Norge.

råder. Et eksempel på dette synspunktet er endringene av båtfigurer forbundet med veidesamfunn til bronsealderens jordbruksamfunn og den videre inndelingen av båtene (Lindqvist 1984; Malmer 1982; Marstrander 1963). Sammenligningen i denne presentasjonen er utført på et generelt type nivå, noe som gjør definisjonene bred og heterogen. Det ligger også noe subjektivt i sammenligningene, det vil si at likhet — ikke likhet avgjøres etter hvordan jeg oppfatter figurene. Ut ifra dette har jeg det inntrykk at de fleste av de nordnorske hugde helleristningene utenfor Alta og veideristningene i Trøndelag (Gjessing 1936; Hallström 1938) har flest likheter til fase 2 figurene i Alta. Noen få store og viktige felt som Bardal og Evenhus (Gjessing 1936; Hallström 1938), Vingen (Bøe 1936) på vestlandet og Nämforsen (Hallström 1960) i nordsverige, dekker flere faser. De Karelske feltene (Zavalruga, Besovi Sledki, Besovi Nos (Ravdonikas 1936, Savvatejev 1984) har størst likhet til fase 1 og noe til fase 2 i Alta. Jeg gjør oppmerksom på at der er noen felt som jeg ikke har vært i stand til å plasere i forhold til Alta, og at (de finske) hellemaalningene foreløpig ikke er inkludert i analysen (Fig. 4).

Den andre delen av denne diskusjonen er basert på maksimumsdateringen gitt av den Holocene høyvannstanden som lå rett under de laveste ristningene i feltene i Nord-Norge, Trøndelag og Vingen på vestlandet (Bakka 1975a, 1975b, 1979). Til dette arbeidet er også benyttet et simuleringsprogram for den nordnorske Holocene strandforskyvningen (Møller nd) og ekstrapolasjon till strandforskyvningen i Nord-Trøndelag (Kjenstad 1984). I tillegg er inkludert maksimumsdateringene som er gitt for Nämforsen (Hallström 1960), Stornorrforren (Ramqvist, Forsberg og Backe 1985) i nordsverige og Kvitehav og Onegaristningene (Savvatejev 1984, Lindqvist 1984). Selvfølgelig er det alvorlige problem forbundet med å bruke strandlinjedateringer på denne måten og dateringene av helleristningene må på ingen måte betraktes som å være nøyaktige og ufeilbare. Et problem er dateringene av selve strandlinjene og forholdet til ristningene, et annet, for eksempel, oppstår ved at det ikke alltid blir spesifisert om de oppgitte dateringene er i 14C eller i kalendriske år, som ved Nämforsen. Det er derfor kun mulig å håpe at analysen kan vise tendenser som kanskje er meningsfulle. Resulta-

tet er sammenfattet i figur 4. Der er både sammenfall og avvik med det kronologiske rammeverket basert på stil. Dette kan tyde på at stil er lite anvendbar som en indikator på samtidighet, at der var regionale forskjeller uavhengig av hverandre, eller at helleristninger ikke nødvendigvis var strandbunnet. I tillegg, maksimumsdateringene som gis av strandforskyvningen kan tyde på at noen helleristninger, som ved Evenhus, er yngre enn samme "type" ristninger i Alta. Er det dateringene av Alta ristningene som er for gamle eller er der synkrone regionale forskjeller og liketer uavhengig av hverandre, eller er strandforskyvingskronologiene lite anvendbare og ikke å stole på?

Den siste måten å datere ristningene på er med minimumsdatering som gis av overliggende materiale. Jeg kjenner bare til fem tilfeller av slike dateringer. En fra trekull overliggende fase 2 ristninger i Alta som gav en 14 C datering på 400 B.C, det vil si ca. 3000 år yngre enn antatt datering av fasen. Et annet eksempel er en båtfigur fra fase 4 A i Alta som var delvis dekket av mulig strandsedimenter (grus). I så fall er båten datert til minimum sirka 800 år f.kr.f, tatt i betraktning stormflo og bølge aktiviteter. Det tredje eksempel er fra Hammer i Nord-Trøndelag hvor en del av feltet var dekket av marine avleiringer fra ca. 3300 år f.Kr.f. (Bakka 1975a) Det fjerde eksemplet er Besovy Sledki ved Kvithavet hvor en del av ristningene lå tilknyttet boplasslag 14 C da-

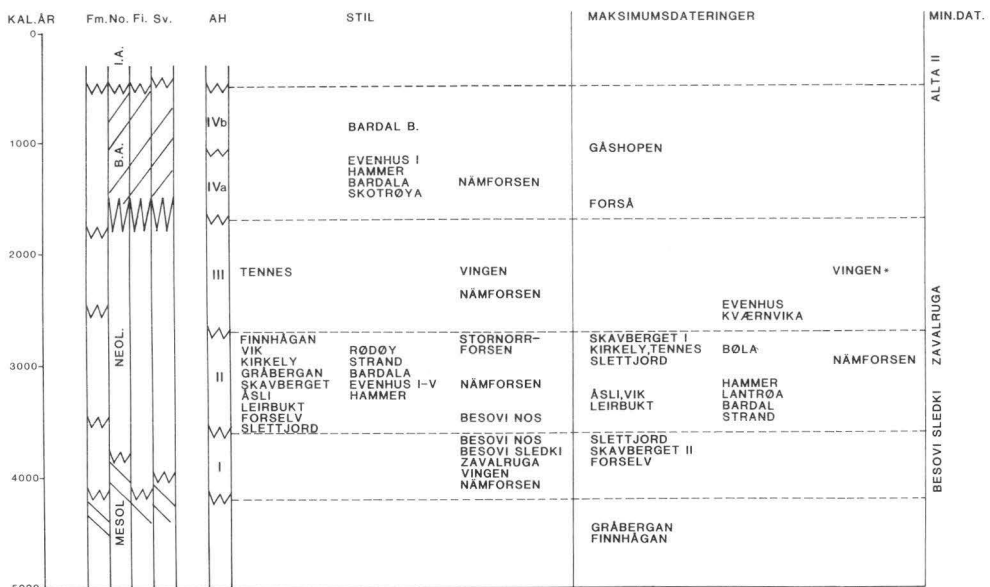

Fig. 4. Nord Skandinaviske og Karelske helleristningsfelt gruppert etter likhet (STIL), maksimumsdateringer, og minimumsdateringer (MIN).

De første kolonnene merket Finnmark (Fm), Norge (No), Finland (Fi), Sverige (Sv) og Alta Helleristningene (AH) illustrerer kronologiske rammeverk som ristningene kan sees i (Se forøvrig Fig. 3 og Helskog 1985 og nd.b).

Legg merke til at på grunn av begrenset plass i et diagram som dette er det umulig å plassere alle feltene i et relativt riktige tidsperspektiv. Dette gjelder spesielt sammenligningen basert på stil med utgangspunkt i fasene i Alta. Dette gjelder de fleste av ristningene på Vingen. De høyestliggende ristningene ligner på fase I i Alta og kan overlappes i tid.

Dateringen av Nämforsen basert på strandforskyvningen i nord Sverige er sannsynligvis i 14 C år som vanlig for geologiske dateringer. Dersom dette er riktig så overlapper sannsynligvis de eldste ristningene med fase I i Alta.

Alta II viser til figurer på feltet Apana Gård som var delvis dekket av grus.

tert til sirka 4000 år f.Kr.f. (5430 + 50 B.P), det vil si samtidig med fase 1 i Alta. Ristingene ble dekket av en transgresjon mellom 1800 og 1700 f.Kr.f. De få ristingene som er yngre enn dette er i følge Savvatejev (1984: 120—121) av en helt annen karakter. Det siste eksemplet er også fra Karelsk Russland, fra Zavalruga hvor trekull fra overliggende boplass gav dateringen til ca. 2500 år før Kristi fødsel (4010 + —70 B.P.) (Bakka 1975b) samt at ristingene ble dekket av en transgresjon 2200—1700 f.Kr.f. (Savvatejev 1984: 182—209) (Fig. 4). Et problem med alle disse dateringene er lengden på tidsrommet mellom siste bruk av ristingene og dannelsen av de overliggende dater-te lagene.

Hva kan så disse observasjonene bety? (Fig. 4). For det første så kan dataen tyde på at enkelte typer (stiler) av figurer eksisterte gjennom lengre tid i f.eks. Trøndelag enn antydte av ristingene i Alta, og at dateringen i Alta bør justeres. For eksempel

KAL. ÅR B.C.

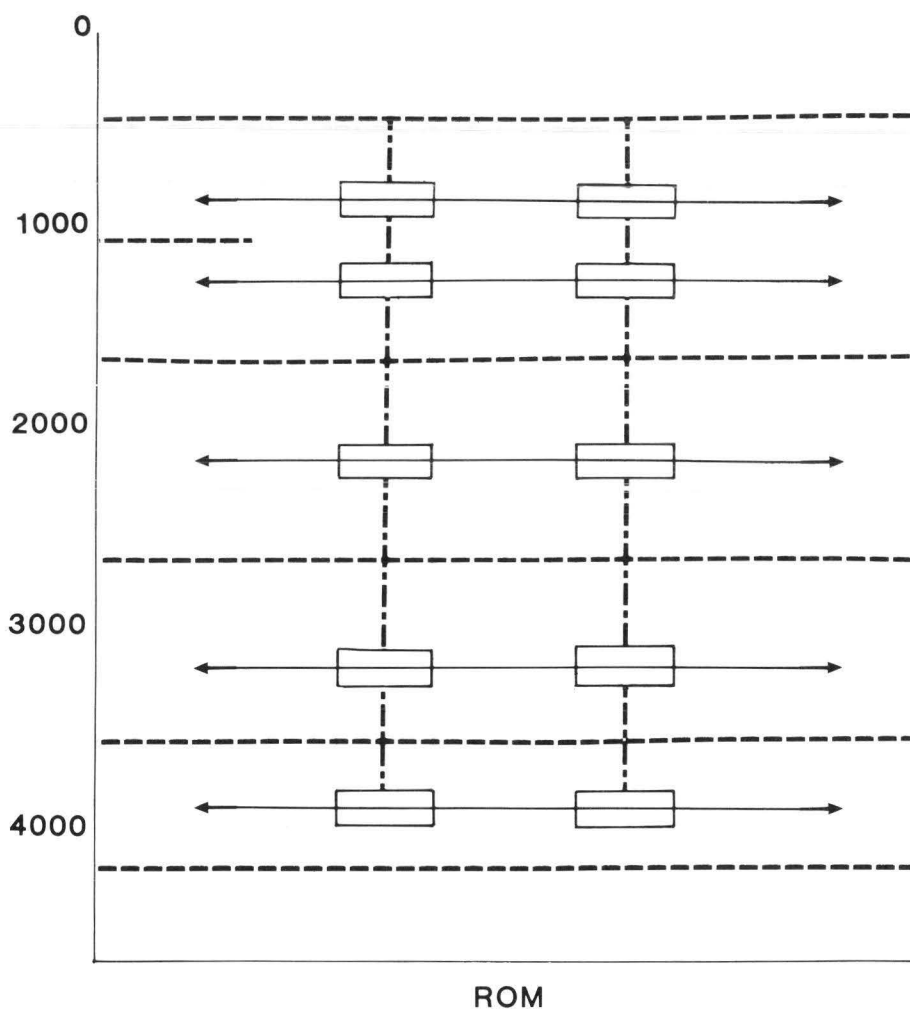

Fig. 5. Skjematisert modell av endringene gjennom tid (↓) og rom (→) og forholdet til lokale særpreget og kontinuitet (↑).

at nedre grense av fase 1 og 2 forskyves fremover i tid. For det andre så er det opplagt at felt som de i Vingen, Bardal, Namforsen og Evenhus var brukt som ristningslokaliteter i gjennom lang tid, noe som selvfølgelig ikke er en ny tanke. Dog, som helhet mener jeg det er en tendens til et tidsmessig sammenfall innen det nordlige Skandinavia og Karelen både med hensyn til eksistensen og endringer i helleristningers form, som sammenfaller med annen kronologi. Disse tendensene tyder på at der var en form for aktiv kommunikasjon mellom mennesker over hele de nordligste av Europa som også innbefatter måter å formidle og å oppfatte ideer med bruk av billedlig fremstilling (f.eks. i ritualer, religion) og ikke bare på f.eks. teknologiske plan som ofte observert. Det skal også påpekes at det synes som om det er en kraftig reduksjon i antall såkalte veideristninger i Nord-Skandinavia så vel som den som er påvist i Karelen (Savvatejev 1984: 120—121, 182—202) allerede ca. 1800—1500 f.kr.f. mens det er på denne tiden at en begynner å få de store mengder med såkalte jordbruksristninger i Sør-Skandinavia. Dette tyder igjenn på at måter å kommunisere f.eks. med andre mennesker så vel som det overnaturlige med bruk av spesielt utformet figurer eller på andre måter spredte seg relativt raskt over store områder. Figurer av båter og stenger med elghode er begge eksempler på dette, så vel som f.eks. økser og kniver ornamentert med elghode, og begynnelsen og slutten av helleristningstradisjonen. Dersom helleristningene er en del av en kommunikasjon av ideer forbundet med tro og religion så kan det være grunn til å hevde at der var store synkrone "ideologiske" likheter i nordområdene (Hagen 1976: 190—191, Gjessing 1978). Dog, i tillegg til at der er synkrone likheter i figurers form og i scener over et stort område så synes det også å være enkelte forskjeller mellom felt og områder i f.eks. den prosentvise fordelingen av klasser av figur, i typer og i enkelte figurer og i scener (Helskog nd.b). Hypotesen som følger ut av disse observasjonene er at selv om der var regionale likheter og kanskje fem samtidige endringer i helleristningers form og sannsynligvis også i mening over et stort område i løpet av ca. 4000 år så var der også samtidige "lokale" tradisjoner (?) med egne særpreg (Fig. 5).

L i t t e r a t u r

- Bakka, Egil, 1975a. Geologically Dated Rock carvings at Hammer near Steinkjær. *Arkeologiske Skrifter* 2, 7—48. Historisk Museum, Bergen.
- Bakka, Egil, 1975b. Bergkunst i barskogsbeltet i Sovjetsamveldet. *Viking* 39, 95—114.
- Bakka, Egil, 1979. On Shoreline Dating of Arctic Rock Carvings in Vingen, Western Norway. *Norwegian Archeological Review* 12 (2), 115—122.
- Bøe, Johannes, 1931. Felszeichnungen im Westlichen Norwegen I. Die Zeichnungsgebiete in Vingen und Herøya. *Bergen Museums Skrifter* 13.
- Gjessing, Gutorm, 1936. *Nordenfjeldske ristninger og malninger av den arktiske gruppe*. Instituttet for sammenlignende Kulturforskning serie B: skrifter 30. Oslo.
- Gjessing, Gutorm, 1945. *Norges Stenalder*. Norsk arkeologisk selskap. A.W. Brøggers boktrykkeri, Oslo.
- Gjessing, Gutorm, 1978. Rock pictures in northern Fenno-Scandia and their eastern affinities. *I Acts of the International Symposium on Rock Art. Lectures at Hankø 6—12 august 1972, 14—30*. Redigert av S. Marstrand. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning 30. Oslo.
- Hagen, Anders, 1976. *Bergkunst. Jegerfolkets helleristninger og malninger i norsk steinalder*. Cappelens forlag, Oslo.
- Hallström, Gustav, 1938. *Monumental Art of northern Europe from the Stone Age I*. Bokforlaget Aktiebolaget Thule, Stockholm.
- Hallström, Gustav, 1960. *Monumental art of Northern Sweden from the Stone Age*. Almqvist och Wiksell, Stockholm.
- Helskog, Knut, 1983. Helleristningene i Alta i et tidsperspektiv — en geologisk og en multivariabel analyse. i *Folk og Ressurser i Nord*, 47—60. Redigert av J. Sandnes, A. Kjelland og I. Østerlie. Tapir forlag, Trondheim.

- Helskog, Knut, 1984. Helleristningene i Alta. En presentasjon og en analyse av menneskene. *Viking* 47 (1983), —37.
- Helskog, Knut, 1985. Boats and Meaning. A study of Change and continuity in the Alta Fjord, Arctic Norway, from 4200—500 B.C. *Journal of Anthropological Archaeology* 4 (3).
- Helskog, Knut, nd.a. The Chronology of the Rock carvings in Alta. Manuscript.
- Helskog, Knut, nd.b. Selective depictions. A study of 3700 years of rock carvings from arctic Norway and their relationship to the Sami drums. In *Archaeology as Long Term History*, Ian Hodder redaktør. Cambridge University Press, Cambridge. (i trykk).
- Hultgren, Tora, Johansen, Olav Sverre & Lie, Rolf W., 1985. Stuirhellaren i Rana. Dokumentasjon av korn, husdyr og sild i yngre steinalder. *Viking* 48 (1984), 83—102.
- Kjenstad, Kjell, 1984. Senglasiale paleogeografiske rekonstruksjonsmodeller testet på utvalgte områder i Norge. *Meddelelser fra Geografisk Institutt, Universitetet i Oslo. Naturgeografisk serie nr. 1*.
- Lindqvist, Christian, 1984. Arktiska hållristningsbåtar och den marina anpassningen. *Meddelanden från Marinarknologiska Sällskapet* 2, 4—34. Stockholm.
- Møller, Jacob, nd. Regional strandforskyvning som metode for maksimumsdatering av forhistorisk bosetning i Nord-Norge. Manuskript.
- Ramqvist, Per og Lars Forsberg og Margareta Backe, 1985. ...and Here was an Elk too. A Preliminary Report of New Petroglyphs at Stornorrfors, Ume River. *Archaeology and Environment* 4, 313—337. Umeå Universitetet.
- Ravdonikas, W.J., 1936. *Les Gravures rupestres des bord du Lac Onega et de la Mer Blanche, vol I og II*. Akademii Nauk, Moskva.
- Simonsen, Povl, 1978. New Elements for evaluating the origin and the end of northern Scandinavian Rock Art. I *Acts of the International Symposium on Rock Art. Lectures at Hankø 6—12 August 1972*, 31—36 Redigert av S. Marstrand. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning 30. Oslo.
- Simonsen, Povl, 1979. Veidemenn på Nordkalotten. Yngre Steinalder og overgangen til metalltid. *Stensilserie B-historie*. Universitetet i Tromsø.
- Savvatejev, Juri, 1984. *Karelische Felsbilder*. Vebe. A. Seemann Verlag, Leipzig.
- Vorren, Karl-Dag, 1983. Den eldste korndyrking i det nordlige Norge. I *Folk og ressurser i det nordlige Norge*. Redigert av J. Sandnes, A. Kjelland og I. Østerlie. Tapir forlag, Trondheim.

D i s k u s s i o n

B. Magnus: Kan Du Knut, och Kristian också, förklara mig: vad betyder ideologi i detta sammanhang?

K. Helskog: Jag har själv lite problem med begreppet; — det kan kanske i detta sammanhang vara bättre att tala om religion. Jag har använt begreppet som omfattande religion, magi, ideér, kommunikation — jag har försökt använda begreppet som altomfattande på idéplan.

K. Kristiansen: Jag har i stort sätt använt det på samma sätt.

B. Arrhenius: Du sa att Du hade gjort den här sorteringen med multivariabelanalys; — vad är det för element Du då har plockat ut annat än höjden?

K. Helskog: Analysen är baserad på morfologiska drag hos ristningarna. Höjden över havet har ingenting med den multivariabla statistiska analysen att göra överhuvudtaget. De grupperingar som man har fått fram med den multivariabla analysen ligger helt tydligt i olika höjder över havet.

B. Arrhenius: Har Du aldrig överskärningar?

K. Helskog: I fas 1 och 2 så finns det inte överlappning. I fas 3 är det en enorm skillnad, — då är det enorm överlappning. Det kan vara en förändring i uppfattningen av hur man använder figurer på berget; i den första fasen tror jag det har betydelse om det är överlappning eller inte, men när vi kommer till den tredje fasen så har överlappning inte betytt något — det är kanske hållristningens lokalitet som har stor betydelse. I den fjärde fasen så är det nästan ingen överlappning.

B. Arrhenius: Kan man på något sätt bedömma om man har sett ristningar av fas 1 samtidigt som man har gjort fas 2? Har man haft det som ett stort bildfält hela tiden?

K. Helskog: Man har haft avstånd mellan dessa fält; de ligger inte nödvändigtvis på samma bergflata. Det kan vara en bergflata där man har fas 1 och så kommer det en bergflata längre ner på ett helt annat ställe där man har fas 2. Det är också geografisk distans på det sättet, men man kan ha sett de äldre fälten.

M. Strömberg: Jag skulle bara vilja fråga om huggningstekniken, — är det inga iakttagelser att göra på den?

K. Helskog: Jag har inte intresserat mig så mycket för huggningsteknik, men det är antagligen de bäst bevarade hållristningarna som vi har i Skandinavien. Enskilda av dem ser ut som om de var gjorda förra veckan, och tekniken är väldigt tydlig. Det är prickhuggna ristningar huggna med bauxitredskap. Vi har avslag av grov bauxit i sprickor på berget mellan hållristningarna.

A. Furingsten: Jag tänkte fråga litegrann med tanke på det Du sa om skillnaderna mellan fas 1, 2 och 3 när det gäller överlappning. Kan Du se någon skillnad också på spridningen i terrängen, d.v.s. får Du koncentrationer av hållristningar till vissa speciella områden under fas 3, eller har Du samma geografiska spridning under fas 1, 2 och 3.

K. Helskog: Det är en lite olika spridning. I det ena området, som är centralt och som heter Hjemmeluft finns fas 1, 2 och 4, samt ett par figurer av fas 3. På ett annat ställe, som heter Amtmanness finns hållristningar som både statistiskt och genom strandförskjutningskronologin grupperar sig mitt emellan fas 2 och fas 4, — d.v.s. det skiktet där vi saknade figurer i Hjemmeluft-området. Distansen mellan dessa fält är ett par kilometer.

H. Christiansson: Finns det några ristningar i inlandet, eller är alla geografiskt kustbundna?

K. Helskog: Alla är kustbundna. Jag har inte lyckats hitta hållristningar i inlandet.